IJARSCT
International Journal of Advanced Research in Science, Communication and Technology
International Open-Access, Double-Blind, Peer-Reviewed, Refereed, Multidisciplinary Online Journal
ISSN: 2581-9429
Volume 6, Issue 7, June 2026
Impact Factor: 8.2

‘सोशल मीडिया आणि लघुरूप साहित्य : फेसबुक, इंस्टाग्रामवरील साहित्याचे स्वरूप आणि मूल्यमापन’

सतिश रामचंद्र नायकुडे
सहाय्यक प्राध्यापक
विलिंग्डन महाविद्यालय (स्वायत्त) सांगली.

सारांश (Abstract): *२१व्या शतकात माहिती व तंत्रज्ञानाच्या झालेल्या प्रगतीमुळे मानवी जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रामध्ये आमूलाग्र बदल झालेला आहे. संवाद, शिक्षण,व्यवसाय, मनोरंजन यांसोबतच साहित्यनिर्मिती आणि साहित्यवाचन याही क्षेत्रात मोठा बदल झालेला आपल्याला दिसतो. एकेकाळी साहित्य हे मुद्रित माध्यमांपुरते मर्यादित होते. सुरुवातीला पुस्तके, मासिके, वर्तमानपत्रे हीच साहित्याची मुख्य साधने होती. परंतु इंटरनेटच्या आगमनानंतर आणि विशेषतः सोशल मीडियाच्या प्रसारानंतर साहित्याने नवीन वळण घेतले आहे.*

आज प्रत्येक व्यक्तीच्या हातामध्ये स्मार्टफोन आहे आणि इंटरनेट सहज उपलब्ध आहे. यामुळे प्रत्येक व्यक्ती केवळ वाचक न राहता लेखकही बनला आहे. या प्रक्रियेमुळे “लोकशाही साहित्य” (democratization of literature) ही संकल्पना निर्माण झाली. कोणत्याही प्रकारच्या प्रकाशन प्रक्रियेची किंवा संपादकीय नियंत्रणाची गरज न पडता, समाजातील प्रत्येकजण आपले विचार,भावना आणि अनुभव जगभरातील लोकांपर्यंत क्षणार्धात पोहोचवू लागला .हा झालेला बदल या विषयाच्या अनुषंगाने महत्वाचा आहे.

या झालेल्या बदलामुळे “लघुरूप साहित्य” (micro literature) हा नवीन साहित्यप्रकार निर्माण झाल्याचे दिसून येते .आधुनिक जीवनशैली जलद, व्यस्त आणि वेळेअभावी व्यस्त असल्यामुळे वाचकांना वेळेची कमतरता भासू लागली त्यामुळे थोडक्यात, नेमके आणि प्रभावी साहित्य त्यांना अधिक आवडू लागले. त्यामुळे लांबलचक कादंबऱ्यांपेक्षा किंवा विस्तृत लेखांपेक्षा काही ओळीतील कविता, चारोळ्या, स्टेटस लेखन यांना अधिक प्रतिसाद मिळू लागला आहे.

मुख्य शब्द: सोशल मीडिया आणि लघुरूप साहित्य : फेसबुक, इंस्टाग्रामवरील साहित्याचे स्वरूप आणि मूल्यमापन’

I. प्रस्तावना :

२१व्या शतकात माहिती व तंत्रज्ञानाच्या झालेल्या प्रगतीमुळे मानवी जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रामध्ये आमूलाग्र बदल झालेला आहे. संवाद, शिक्षण,व्यवसाय, मनोरंजन यांसोबतच साहित्यनिर्मिती आणि साहित्यवाचन याही क्षेत्रात मोठा बदल झालेला आपल्याला दिसतो. एकेकाळी साहित्य हे मुद्रित माध्यमांपुरते मर्यादित होते. सुरुवातीला पुस्तके, मासिके, वर्तमानपत्रे हीच साहित्याची मुख्य साधने होती. परंतु इंटरनेटच्या आगमनानंतर आणि विशेषतः सोशल मीडियाच्या प्रसारानंतर साहित्याने नवीन वळण घेतले आहे.

आज प्रत्येक व्यक्तीच्या हातामध्ये स्मार्टफोन आहे आणि इंटरनेट सहज उपलब्ध आहे. यामुळे प्रत्येक व्यक्ती केवळ वाचक न राहता लेखकही बनला आहे. या प्रक्रियेमुळे “लोकशाही साहित्य” (DEMOCRATIZATION OF LITERATURE) ही संकल्पना निर्माण झाली. कोणत्याही प्रकारच्या प्रकाशन प्रक्रियेची किंवा संपादकीय नियंत्रणाची गरज न पडता, समाजातील प्रत्येकजण आपले विचार,भावना आणि अनुभव जगभरातील लोकांपर्यंत क्षणार्धात पोहोचवू लागला .हा झालेला बदल या विषयाच्या अनुषंगाने महत्वाचा आहे.

या झालेल्या बदलामुळे “लघुरूप साहित्य” (MICRO LITERATURE) हा नवीन साहित्यप्रकार निर्माण झाल्याचे दिसून येते .आधुनिक जीवनशैली जलद, व्यस्त आणि वेळेअभावी व्यस्त असल्यामुळे वाचकांना वेळेची कमतरता भासू लागली त्यामुळे थोडक्यात, नेमके आणि प्रभावी साहित्य त्यांना अधिक आवडू लागले. त्यामुळे लांबलचक कादंबऱ्यांपेक्षा किंवा विस्तृत लेखांपेक्षा काही ओळीतील कविता, चारोळ्या, स्टेटस लेखन यांना अधिक प्रतिसाद मिळू लागला आहे.

IJARSCT
International Journal of Advanced Research in Science, Communication and Technology
International Open-Access, Double-Blind, Peer-Reviewed, Refereed, Multidisciplinary Online Journal
ISSN: 2581-9429
Volume 6, Issue 7, June 2026
Impact Factor: 8.2

विशेषतः FACEBOOK आणि INSTAGRAM या सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्म्सनी या लघुरूप साहित्याला भव्य व्यासपीठ निर्माण करून दिले आहे. या माध्यमांमुळे साहित्य अधिक गतिमान, दृश्यात्मक, संवादात्मक स्वरूपामध्ये सर्वसामान्य वाचकांना सहज उपलब्ध होवू लागले.

फेसबुकवर मजकूरप्रधान (TEXT-BASED) साहित्य मोठ्या प्रमाणावर निर्माण होत आहे, तर इंस्टाग्रामवर दृश्यप्रधान (VISUAL-BASED) साहित्याचा प्रभाव अधिक असल्याचे निदर्शनास आले आहे. या दोन्ही माध्यमांच्या वापरामुळे साहित्याच्या स्वरूपात, भाषेत, शैलीत आणि मांडणीत नव-नवीन प्रयोग होत आहेत.

या संशोधन लेखामध्ये सोशल मीडिया आणि लघुरूप साहित्य यांचा सखोल अभ्यास करण्यात आला आहे, विशेषतः फेसबुक आणि इंस्टाग्रामवरील साहित्याचे स्वरूप, वैशिष्ट्ये, प्रवृत्ती आणि त्याचे मूल्यमापन यांचा सविस्तर ऊहापोह करण्यात येईल.

II. लघुरूप साहित्याची संकल्पना-

लघुरूप साहित्य म्हणजे अल्प शब्दांत, नेमक्या आणि प्रभावी पद्धतीने विचार व आशय मांडणारे साहित्य होय. यामध्ये आशय लहान असला तरी त्याचा अर्थ, परिणाम आणि प्रभाव मोठा असतो.

लघुरूप साहित्याचे प्रमुख प्रकार-

चारोळ्या-

चारोळ्या म्हणजे भावना व्यक्त करणाऱ्या चार ओळींच्या सुंदर कविता होय.

लघुकथा-

लघुकथा म्हणजे कमीत कमी शब्दांत वाचकांच्या मनावर एकच तीव्र भाव किंवा संस्कार निर्माण करणारी गद्यकथा. ही प्रामुख्याने एकाच बैठकीत वाचता येते. यामध्ये एकाच घटनेवर किंवा प्रसंगावर लक्ष केंद्रित केलेले असते.

स्टेटस लेखन-

मराठी स्टेटस लेखन ही सोशल मीडियाच्या (WHATSAPP, INSTAGRAM, FACEBOOK) माध्यमातून आपल्या भावना, विचार किंवा व्यक्तिमत्त्व व्यक्त करण्याची एक आधुनिक व प्रभावी कला आहे. यामध्ये मोजक्या आणि अर्थपूर्ण शब्दांतून लोकांपर्यंत एक स्पष्ट संदेश पोहोचवला जातो.

III. फेसबुकवरील साहित्याचे स्वरूप-

FACEBOOK हे जगातील सर्वात मोठ्या सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मपैकी एक आहे. येथे साहित्य निर्मितीचे स्वरूप विविधांगी आणि विस्तृत आहे.

साहित्याचे प्रकार-

स्टेटस लेखन-

- वैयक्तिक अनुभव
- सामाजिक निरीक्षण
- राजकीय प्रतिक्रिया

वैयक्तिक अनुभव-

आधुनिक जीवनातील प्रत्येक व्यक्ति आपल्या जीवनातील अनुभव, भावना, संघर्ष, यश- अपयश आणि निरीक्षणे या सर्व गोष्टीचे तो लेखन करण्यासाठी त्याने फेसबूकचा पुरेपूर वापर करून घेतलेला आहे.

- आत्मकथन- स्वत:च्या आयुष्यातील एखादी घटना

IJARSCT
International Journal of Advanced Research in Science, Communication and Technology
International Open-Access, Double-Blind, Peer-Reviewed, Refereed, Multidisciplinary Online Journal
ISSN: 2581-9429
Volume 6, Issue 7, June 2026
Impact Factor: 8.2

- प्रवासवर्णन- प्रवासातील अनुभव
- शैक्षणिक अनुभव- शिक्षक, विद्यार्थी किंवा शिक्षणाशी संबधित अनुभव.
- शेती व ग्रामीण जीवन अनुभव- शेती, जनावरे,गावातील जीवन याबाबतचे अनुभव.
- संघर्षकथा- अडचणींवर मत करून मिळवलेले यश
- सामाजिक अनुभव- समाजातील घडामोडींवरील स्वत:ची निरीक्षणे.
- भावनात्मक अनुभव- आनंद, दु:ख, प्रेम, मैत्री, कुटुंब यांच्याशी संबधित अनुभव.

IV. सामाजिक निरीक्षण-

सामाजिक निरीक्षण म्हणजे समाजातील व्यक्ति, समूह, घटना, मूल्यव्यवस्था, सांस्कृतिक बदल,राजकीय परिस्थिती,आर्थिक विषमता, ग्रामीण- शहरी जीवन, शिक्षण, पर्यावरण इ. गोष्टींचे आपल्या दैनंदिन अनुभवातून समाजातील वास्तव टिपणे होय.

फेसबुकवरील सामाजिक निरीक्षणाचे एक महत्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे त्याची तत्काळता. एखादी सामाजिक घटना घडल्यानंतर काही क्षणांतच लेखक त्यावर प्रतिक्रिया स्वरूपामध्ये लेख, कविता, किंवा भाष्य प्रकाशित करतो. त्यामुळे साहित्य आणि सामाजिक वास्तव यांच्यातील अंतर कमी होते. समाजातील अन्याय, भ्रष्टाचार, बेरोजगारी, शेतकरी प्रश्न, जातीयव्यवस्था यांसारख्या विषयांवर फेसबूक साहित्यामध्ये मोठ्या प्रमाणात भाष्य आढळते.

फेसबूकवरील साहित्यामध्ये सामाजिक निरीक्षण हे अनेकदा व्यंग, उपरोध, विनोद, प्रतिमा, प्रतीक,किंवा थेट भाष्य या स्वरूपात व्यक्त होते. त्यामुळे वाचकाला समाजातील समस्यांचा विचार करण्यास प्रवृत्त केले जाते. अनेक वेळा अशा साहित्यामुळे सामाजिक जागृती निर्माण होण्यास मदत होते.

V. कविता व चारोळ्या-

सोशल मीडिया हे आधुनिक काळातील साहित्य अभिव्यक्तीचे प्रभावी माध्यम बनले आहे. फेसबुक या व्यासपीठावर कविता आणि चारोळ्या या साहित्यप्रकारांना विशेष लोकप्रियता प्राप्त झाली आहे. कमी शब्दांत प्रभावीपणे भावना व्यक्त करण्याची क्षमता असल्यामुळे या साहित्यप्रकारांचा फेसबुकवर मोठ्या प्रमाणात वापर केला जातो.

कविता हा मानवी भावना, विचार, अनुभव आणि सामाजिक वास्तव व्यक्त करणारा महत्त्वाचा साहित्यप्रकार आहे. फेसबुकवरील कविता पारंपरिक कवितेपेक्षा अधिक मुक्त, संवादात्मक आणि तत्काळ स्वरूपाच्या असतात. प्रेम, विरह, मैत्री, निसर्ग, सामाजिक प्रश्न, राजकीय घटना, स्त्रीजीवन, ग्रामीण वास्तव, प्रेरणादायी विचार अशा विविध विषयांवर कविता लिहिल्या जातात. फेसबुकमुळे नवोदित कवींना आपले साहित्य थेट वाचकांपर्यंत पोहोचविण्याची संधी मिळाली आहे.

चारोळी हा मराठी साहित्याचा अत्यंत लोकप्रिय लघुरूप साहित्यप्रकार आहे. केवळ चार ओळींमध्ये गहन आशय व्यक्त करण्याची क्षमता चारोळीत असते. फेसबुकच्या मर्यादित आणि जलद संवादाच्या स्वरूपाशी चारोळी पूर्णपणे सुसंगत असल्यामुळे ती मोठ्या प्रमाणात लिहिली आणि वाचली जाते. प्रेम, जीवनमूल्ये, सामाजिक वास्तव, व्यंग, विनोद, नातेसंबंध आणि प्रेरणा यांसारख्या विषयांवर चारोळ्या विशेष लोकप्रिय आहेत.

फेसबुकवरील कविता आणि चारोळ्यांचे एक महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे त्यांची तत्काळता. एखादी घटना घडल्यानंतर लगेचच त्यावर कविता किंवा चारोळीच्या माध्यमातून प्रतिक्रिया व्यक्त केली जाते. त्यामुळे साहित्य आणि सामाजिक वास्तव यांचा जवळचा संबंध निर्माण होतो. याशिवाय, वाचकांकडून मिळणाऱ्या प्रतिक्रिया, टिप्पण्या आणि शेअर्समुळे लेखकाला त्वरित प्रतिसाद मिळतो.

फेसबुकवरील कविता आणि चारोळ्या या अनेकदा चित्रे, छायाचित्रे, व्हिडिओ किंवा आकर्षक पार्श्वभूमीसह सादर केल्या जातात. त्यामुळे साहित्याचा दृश्यात्मक प्रभाव वाढतो आणि वाचकांचे लक्ष वेधले जाते. अशा प्रकारे साहित्य आणि तंत्रज्ञान यांचा संगम घडून येतो.

तथापि, फेसबुकवरील कविता आणि चारोळ्यांमध्ये काही मर्यादाही आढळतात. लोकप्रियतेच्या स्पर्धेमुळे अनेकदा साहित्यिक गुणवत्तेपेक्षा आकर्षक मांडणीला अधिक महत्त्व दिले जाते. तसेच भाषिक शुद्धता, आशयाची सखोलता आणि साहित्यिक मूल्य यांकडे काही वेळा दुर्लक्ष केले जाते. तरीही या माध्यमामुळे साहित्यनिर्मितीचे लोकशाहीकरण झाले असून अनेक नवीन लेखक आणि कवींना व्यासपीठ उपलब्ध झाले आहे.

VI. कथा व लेख-

आधुनिक माहिती-तंत्रज्ञानाच्या युगात फेसबुक हे केवळ सामाजिक संवादाचे माध्यम राहिले नसून साहित्यनिर्मिती आणि साहित्यप्रसाराचे प्रभावी व्यासपीठ बनले आहे. फेसबुकवर विविध साहित्यप्रकारांबरोबरच कथा आणि लेख या साहित्यप्रकारांचेही मोठ्या प्रमाणावर लेखन व वाचन होताना दिसते. या साहित्यप्रकारांमुळे लेखकांना आपल्या विचारांची, अनुभवांची आणि सामाजिक जाणिवांची प्रभावी अभिव्यक्ती करण्याची संधी उपलब्ध झाली आहे.

कथा हा मानवी जीवनातील अनुभव, भावना, संघर्ष आणि वास्तव यांचे चित्रण करणारा साहित्यप्रकार आहे. फेसबुकवर प्रामुख्याने लघुकथा, सूक्ष्मकथा (MICRO STORY), अनुभवकथा आणि प्रेरणादायी कथा या स्वरूपात लेखन केले जाते. फेसबुकच्या स्वरूपानुसार कथा तुलनेने लहान, नेमक्या आणि वाचकांचे लक्ष वेधून घेणाऱ्या असतात.

फेसबुकवरील कथांमध्ये सामाजिक वास्तव, कौटुंबिक नातेसंबंध, प्रेम, ग्रामीण जीवन, स्त्री-अनुभव, शिक्षण, राजकारण, मानवी मूल्ये आणि प्रेरणादायी प्रसंग यांसारख्या विषयांचा समावेश आढळतो. अनेक लेखक दैनंदिन जीवनातील छोट्या घटनांमधून प्रभावी कथा निर्माण करतात. अशा कथांमध्ये वास्तववादी दृष्टिकोन आणि समकालीन जीवनाचे प्रतिबिंब दिसून येते.

फेसबुकवरील कथांचे एक महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे वाचकांचा त्वरित प्रतिसाद. कथा प्रकाशित झाल्यानंतर लगेचच वाचक प्रतिक्रिया, अभिप्राय आणि सूचना देतात. त्यामुळे लेखक आणि वाचक यांच्यात थेट संवाद निर्माण होतो.

साहित्यिक गट (GROUPS)-

फेसबुकवरील साहित्यिक गट हे साहित्यप्रेमी, लेखक, कवी, समीक्षक आणि वाचक यांना एकत्र आणणारे महत्त्वाचे व्यासपीठ आहे. या गटांमध्ये कविता, कथा, चारोळ्या, लेख, पुस्तक परीक्षण आणि साहित्यविषयक चर्चा यांचे आदानप्रदान केले जाते.

साहित्यिक गटांमुळे नवोदित लेखकांना आपले लेखन प्रकाशित करण्याची आणि वाचकांचा थेट अभिप्राय मिळवण्याची संधी प्राप्त होते. तसेच साहित्यिक संवाद, वाचनसंस्कृतीचा विकास आणि साहित्यप्रसार यांना चालना मिळते. त्यामुळे फेसबुकवरील साहित्यिक गट हे आधुनिक डिजिटल साहित्यविश्वातील एक महत्त्वपूर्ण घटक मानले जातात.

पेजेस (PAGES)-

फेसबूकवरील पेजेस हे साहित्यनिर्मिती आणि साहित्यप्रसाराचे एक महत्त्वाचे माध्यम आहे. विविध साहित्यिक संस्था, लेखक, कवी, प्रकाशक आणि साहित्यप्रेमी स्वतःची पेजेस तयार करून कविता, कथा, चारोळ्या, लेख, पुस्तक परीक्षणे आणि साहित्यविषयक माहिती प्रकाशित करतात.

या पेजेसद्वारे साहित्य मोठ्या प्रमाणात वाचकांपर्यंत पोहोचते आणि लेखक-वाचक यांच्यात थेट संवाद साधला जातो. तसेच नवोदित लेखकांना आपले लेखन सादर करण्यासाठी व्यासपीठ उपलब्ध होते. त्यामुळे फेसबुकवरील पेजेस हे आधुनिक डिजिटल साहित्याच्या प्रसार आणि संवर्धनासाठी महत्त्वपूर्ण साधन ठरले आहेत.

फेसबुक साहित्याची वैशिष्ट्ये-

फेसबुक साहित्य हे आधुनिक डिजिटल साहित्याचे एक महत्त्वपूर्ण स्वरूप आहे. त्याची प्रमुख वैशिष्ट्ये म्हणजे तत्काळ अभिव्यक्ती, व्यापक प्रसार, संवादात्मकता आणि वाचकांचा थेट सहभाग. फेसबुकवरील साहित्य कविता, चारोळ्या, कथा, लेख, अनुभवकथन आणि सामाजिक भाष्य अशा विविध स्वरूपांत आढळते. या साहित्याची भाषा सामान्यतः सोपी, प्रवाही आणि लोकाभिमुख असते.

वाचकांच्या प्रतिक्रिया, टिप्पण्या आणि शेअरिंगमुळे साहित्याचा प्रभाव आणि पोहोच वाढते. तसेच नवोदित लेखकांना स्वतःची साहित्यिक ओळख निर्माण करण्यासाठी फेसबुक प्रभावी व्यासपीठ उपलब्ध करून देते. त्यामुळे फेसबुक साहित्य हे लोकशाहीवादी, गतिमान आणि समकालीन सामाजिक वास्तवाशी जोडलेले साहित्य म्हणून ओळखले जाते.

फेसबुकचा साहित्यावर परिणाम-

फेसबुकमुळे साहित्यनिर्मिती आणि साहित्यप्रसाराच्या प्रक्रियेत मोठे बदल घडून आले आहेत. लेखकांना आपले साहित्य त्वरित प्रकाशित करण्याची आणि व्यापक वाचकवर्गापर्यंत पोहोचविण्याची संधी मिळाली आहे. वाचकांच्या प्रतिक्रिया, टिप्पण्या आणि शेअरिंगमुळे साहित्य अधिक संवादात्मक बनले आहे.

नवोदित लेखकांना व्यासपीठ उपलब्ध झाल्याने साहित्याचे लोकशाहीकरण झाले आहे. तसेच सामाजिक, सांस्कृतिक आणि समकालीन विषयांवरील लेखनाला चालना मिळाली आहे. तथापि, लोकप्रियतेच्या स्पर्धेमुळे साहित्यिक गुणवत्तेपेक्षा आकर्षक सादरीकरणाला अधिक महत्त्व दिले जाण्याची प्रवृत्तीही दिसून येते. त्यामुळे फेसबुक साहित्याने साहित्यविश्वावर सकारात्मक तसेच काही प्रमाणात आव्हानात्मक परिणाम घडवून आणले आहेत..

VII. इंस्टाग्रामवरील साहित्याचे स्वरूप-

इन्स्टाग्राम हे दृश्यप्रधान (VISUAL) सामाजिक माध्यम असल्याने येथील साहित्य प्रामुख्याने लघुरूप, आकर्षक आणि प्रभावी असते. कविता, चारोळ्या, सुविचार, कथा, अनुभवकथन, प्रेरणादायी लेखन, पुस्तक परीक्षणे इत्यादी साहित्यप्रकार मजकूर, छायाचित्रे, व्हिडिओ, रील्स आणि कॅप्शनच्या माध्यमातून सादर केले जातात.

येथे साहित्याचे सादरीकरण संक्षिप्त, सहज समजणारे आणि तरुण पिढीला आकर्षित करणारे असते. हॅशटॅग, इमोजी आणि दृश्य घटकांचा वापर करून साहित्य अधिक प्रभावी बनवले जाते. त्यामुळे इन्स्टाग्रामवरील साहित्य हे डिजिटल, संवादात्मक, दृश्यात्मक आणि लघुरूप साहित्य म्हणून आपल्याला परिचित आहे.

साहित्याचे प्रकार-

इमेजपोएट्री(IMAGEPOETRY)-

इंस्टाग्रामवरील साहित्याचे एक महत्त्वाचे स्वरूप म्हणजे इमेज पोएट्री. या प्रकारात कविता, चारोळी किंवा विचार आकर्षक छायाचित्र, चित्र, ग्राफिक्स किंवा कलात्मक पार्श्वभूमीसह सादर केले जातात. शब्द आणि दृश्य यांचा संगम घडवून वाचकांवर प्रभाव निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला जातो. इंस्टाग्राम हे दृश्यप्रधान माध्यम असल्यामुळे इमेज पोएट्रीला विशेष लोकप्रियता मिळाली आहे. प्रेम, निसर्ग, प्रेरणा, सामाजिक जाणीव, जीवनमूल्ये आणि भावनिक अनुभव यांसारखे विषय या माध्यमातून प्रभावीपणे मांडले जातात. त्यामुळे इमेज पोएट्री हे साहित्य आणि दृश्यकलेचे एक आधुनिक व आकर्षक रूप आहे.

कॅप्शनलेखन-

इंस्टाग्रामवरील साहित्याचे एक महत्त्वाचे स्वरूप म्हणजे कॅप्शनलेखन. छायाचित्र, व्हिडिओ किंवा रील्ससोबत दिलेला लघु आणि अर्थपूर्ण मजकूर म्हणजे कॅप्शन होय. कॅप्शनच्या माध्यमातून लेखक आपले विचार, भावना, अनुभव, सामाजिक संदेश किंवा साहित्यिक अभिव्यक्ती थोडक्यात मांडतो. इंस्टाग्रामच्या लघुरूप स्वरूपामुळे कॅप्शनलेखनात नेमकेपणा, आकर्षकता आणि प्रभावी भाषाशैली यांना विशेष महत्त्व असते. अनेकदा कविता, चारोळ्या, सुविचार किंवा लघुलेखनाच्या स्वरूपात कॅप्शन सादर केले जाते. त्यामुळे कॅप्शनलेखन हे इंस्टाग्रामवरील आधुनिक लघुरूप साहित्याचे प्रभावी आणि लोकप्रिय माध्यम आहे.

रील्स साहित्य-

इंस्टाग्रामवरील रील्स साहित्य हे आधुनिक लघुरूप साहित्याचे एक प्रभावी स्वरूप आहे. रील्सच्या माध्यमातून कविता, चारोळ्या, कथा, प्रेरणादायी विचार, सामाजिक संदेश आणि साहित्यिक अभिव्यक्ती लघु व्हिडिओ स्वरूपात सादर केली जाते.

या प्रकारात शब्द, आवाज, संगीत, दृश्ये आणि अभिनय यांचा संगम आढळतो. त्यामुळे साहित्य अधिक आकर्षक, प्रभावी आणि व्यापक वाचक-प्रेक्षकांपर्यंत पोहोचते. विशेषतः युवा पिढीमध्ये रील्स साहित्य लोकप्रिय असून साहित्याच्या प्रसारासाठी ते एक महत्त्वाचे माध्यम बनले आहे. अशा प्रकारे रील्स साहित्य हे पारंपरिक साहित्य आणि डिजिटल तंत्रज्ञान यांचा संगम घडवून आणणारे आधुनिक साहित्यस्वरूप धारण केले आहे.

IJARSCT
International Journal of Advanced Research in Science, Communication and Technology
International Open-Access, Double-Blind, Peer-Reviewed, Refereed, Multidisciplinary Online Journal
ISSN: 2581-9429
Volume 6, Issue 7, June 2026
Impact Factor: 8.2

स्टोरीज-

इंस्टाग्रामवरील स्टोरीज हे साहित्य अभिव्यक्तीचे एक लोकप्रिय आणि तात्पुरते स्वरूप आहे. स्टोरीजच्या माध्यमातून वापरकर्ते कविता, चारोळ्या, सुविचार, लघुलेखन, अनुभवकथन किंवा सामाजिक संदेश छायाचित्र, व्हिडिओ आणि मजकुराच्या साहाय्याने सादर करतात.

स्टोरीज साधारणतः २४ तासांसाठी उपलब्ध असल्यामुळे त्यामध्ये तत्काळता आणि समकालीनता दिसून येते. या माध्यमातून लेखक वाचकांशी थेट संवाद साधू शकतो आणि आपल्या भावना किंवा विचार संक्षिप्त स्वरूपात मांडू शकतो. त्यामुळे स्टोरीज हे इंस्टाग्रामवरील लघुरूप साहित्याच्या अभिव्यक्तीचे एक प्रभावी आणि आकर्षक साधन होय.

इंस्टाग्राम साहित्याची वैशिष्ट्ये-

इंस्टाग्राम सा२ हित्य हे दृश्यप्रधान, लघुरूप आणि प्रभावी अभिव्यक्तीवर आधारित साहित्य आहे. यामध्ये छायाचित्रे, व्हिडिओ, रील्स, स्टोरीज आणि कॅप्शन यांच्या माध्यमातून साहित्य सादर केले जाते. संक्षिप्तता, आकर्षकता, तत्काळता आणि दृश्यात्मकता ही त्याची प्रमुख वैशिष्ट्ये आहेत.

इंस्टाग्रामवरील साहित्यामध्ये कविता, चारोळ्या, सुविचार, लघुकथा आणि प्रेरणादायी लेखन मोठ्या प्रमाणात आढळते. हॅशटॅग, लाईक्स, कमेंट्स आणि शेअर्समुळे साहित्याचा प्रसार वेगाने होतो. तसेच शब्द, चित्र आणि ध्वनी यांचा समन्वय साधून साहित्य अधिक प्रभावीपणे वाचकांपर्यंत पोहोचविले जाते. त्यामुळे इंस्टाग्राम साहित्य हे आधुनिक डिजिटल युगातील एक लोकप्रिय आणि संवादात्मक साहित्यस्वरूप आहे.

इंस्टाग्रामचा साहित्यावर परिणाम-

इंस्टाग्राममुळे साहित्यनिर्मिती आणि साहित्यप्रसाराला नवीन दिशा मिळाली आहे. कविता, चारोळ्या, लघुकथा, सुविचार आणि इमेज पोएट्री यांसारखे साहित्यप्रकार अधिक लोकप्रिय झाले आहेत.

दृश्यप्रधान माध्यम असल्यामुळे साहित्य अधिक आकर्षक स्वरूपात वाचकांपर्यंत पोहोचते. रील्स, स्टोरीज आणि कॅप्शनच्या माध्यमातून साहित्याचा प्रसार जलद गतीने होतो.

नवोदित लेखकांना स्वतःचे साहित्य सादर करण्यासाठी व्यापक व्यासपीठ उपलब्ध झाले आहे. तसेच वाचकांच्या त्वरित प्रतिक्रिया आणि सहभागामुळे साहित्य अधिक संवादात्मक बनले आहे. तथापि, संक्षिप्ततेवर अधिक भर दिल्यामुळे काहीवेळा साहित्याची सखोलता आणि चिकित्सकता कमी होत असल्याचेही दिसून येते. अशा प्रकारे इंस्टाग्रामने साहित्याच्या अभिव्यक्ती, प्रसार आणि वाचनसंस्कृतीवर महत्त्वपूर्ण परिणाम घडवून आणला आहे.

VIII. निष्कर्ष-

सोशल मीडिया हे आधुनिक काळातील साहित्यनिर्मिती आणि साहित्यप्रसाराचे प्रभावी माध्यम बनले आहे. फेसबुक आणि इंस्टाग्राम या माध्यमांमुळे कविता, चारोळ्या, कथा, लेख, इमेज पोएट्री, कॅप्शनलेखन आणि रील्स साहित्य यांसारख्या लघुरूप साहित्यप्रकारांना व्यापक व्यासपीठ मिळाले आहे. या माध्यमांमुळे साहित्य अधिक लोकाभिमुख, संवादात्मक आणि सहज उपलब्ध झाले आहे.

वाचकांचा थेट सहभाग, त्वरित प्रतिसाद आणि साहित्याचा जलद प्रसार ही त्यांची महत्त्वाची वैशिष्ट्ये आहेत. तथापि, साहित्यिक गुणवत्तेचे जतन आणि चिकित्सक दृष्टिकोनाची आवश्यकता कायम आहे. एकंदरीत, सोशल मीडियाने साहित्याच्या अभिव्यक्ती, प्रसार आणि विकासाला नवी दिशा दिली असून आधुनिक लघुरूप साहित्याच्या जडणघडणीत त्याचे महत्त्वपूर्ण योगदान आहे.

संदर्भ

१. FACEBOOK.COM
२. सोशल मीडिया आणि साहित्य यावरील लेख
३. फेसबूक आणि इंस्टाग्रामवरील साहित्यिक अभिव्यक्तीवरील लेख
४. INSTAGRAM.COM

IJARSCT
International Journal of Advanced Research in Science, Communication and Technology
International Open-Access, Double-Blind, Peer-Reviewed, Refereed, Multidisciplinary Online Journal
ISSN: 2581-9429
Volume 6, Issue 7, June 2026
Impact Factor: 8.2

५. EN.WIKIPEDIA.ORG
६. सोशल मीडिया डिजिटल दुनिया: प्रफुल्ल सुतार

Copyright to IJARSCT
www.ijarsct.co.in
DOI: 10.48175/IJARSCT-37542